पथिश्रान्तः श्रमक्षीणः बालश्रीः सुकुमारकः ।
एतेषां मध्यमा संज्ञा प्रोच्यते वैद्यकागमे ।
मध्यमः सप्ततिं यावत् परतो वृद्ध उच्यते ॥"
इति हारीते प्रथमे स्थाने पञ्चमेऽध्याये ॥
"बाले विवर्द्धते श्लेष्मा मध्यमे पित्तमेव तु ।
भूयिष्ठं वर्द्धते वायुर्वृद्धे तद्वीक्ष्य योजयेत् ॥"
इति च सुश्रुते सूत्रस्थाने ३५ अध्याये ॥)

मध्यमपाण्डवः, पुं, (मध्यमश्चासौ पाण्डवश्चेति । तस्य पूर्व्वापरयोर्द्वयोर्द्वयोर्मध्यवर्त्तित्वात्तथात्वम् ।) अर्ज्जुनः । इति जटाधरः ॥ (यथा, किरातार्ज्जुनीये । १ । ४६ । श्लोकस्य टीकायां मल्लिनाथः ।
"नेता मध्यमपाण्डवो भगवतो नारायणस्यांशजः ॥")

मध्यमलोकः, पुं, (मध्यमश्चासौ लोकश्चेति कर्म्मधारयः ।) पृथिवी । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ (यथा, रघुः । २ । १६ ।
"तां देवता पित्रतिथिक्रियार्थामन्वक् ययौ मध्यमलोकपालः ॥"
"मध्यमलोकपालः भूपालः ।" इति तट्टीकायां मल्लिनाथः ॥)

मध्यमभृतकः, पुं, (मध्यमश्चासौ भृतकश्चेति ।) कृषीवलभृतकः । कृषाण इति भाषा ॥ यथा,—
"उत्तमश्चायुधीयोऽत्र मध्यमस्तु कृषीवलः ।
अधमो भारवाही स्यादित्येष त्रिविधो भृतः ॥"
इति मिताक्षरा ॥

मध्यमसंग्रहः पुं, (मध्यमश्चासौ संग्रहश्चेति ।) स्त्रीसंग्रहणाख्यविवादविशेषः । स तु गन्धमाल्यवस्त्रभूषादिप्रेरणरूपः । यथा । प्रथमसाहसादिदण्डप्राप्त्यर्थं त्रेधा तत्स्वरूपं व्यासेन विवृतम् ।
"त्रिविधं तत् समाख्यातं प्रथमं मध्यमोत्तमम् ।
अदेशकालभाषाभिर्निर्जने च परस्त्रियाः ।
कटाक्षावेक्षणं हास्यं प्रथमं साहसं स्मृतम् ॥
प्रेषणं गन्धमाल्यानां धूपभूषणवाससाम् ।
प्रलोभनञ्चान्नपानैर्मध्यमं समुदाहृतम् ॥
सहासनं विविक्तेषु परस्परमपाश्रयः ।
केशाकेशिग्रहश्चैव सम्यक् संग्रहणं स्मृतम् ॥"
इति मिताक्षरायां स्त्रीसंग्रहणप्रकरणम् ॥

मध्यमसाहसं, क्ली, (सहसा क्रियमाणं कृतं वा । सहसा + अण् । मध्यमञ्च तत् साहसञ्चेति ।) बलदर्पितेन वासःपश्वन्नपानादीनाम्भङ्गाक्षेपोपमर्दादिरूपं सहसा क्रियमाणं कर्म्म । यथा,
"फलमूलोदकादीनां क्षेत्रोपकरणस्य च ।
भङ्गाक्षेपोपमर्द्दाद्यैः प्रथमं साहसं स्मृतम् ॥
वासःपश्वन्नपानानां गृहोपकरणस्य च ।
एतेनैव प्रकारेण मध्यमं साहसं स्मृतम् ॥"
इति मिताक्षरा ॥

मध्यमसाहसः, पुं, (मध्यमश्चासौ साहसश्चेति ।) दण्डविशेषः । स तु पञ्चशतपणरूपः । यथा,—
"पणानां द्वे शते सार्द्धे प्रथमः साहसः स्मृतः ।
मध्यमं पञ्च विज्ञेयः सहस्रन्त्वेव चोत्तमः ॥
लोभात् सहस्रं दण्डन्तु मोहात् पूर्व्वन्तु साहसम् ।
भयाद्वा मध्यमौ दण्डौ मैत्रात् पूर्व्वं चतुर्गुणम् ॥"
इति मानवे साक्षिप्रकरणे ८ अध्यायः ॥

मध्यमा, स्त्री, (मध्यम + टाप् ।) दृष्टरजस्का नारी । कर्णिका । अङ्गुलिभेदः । त्र्यक्षरच्छन्दः । इति मेदिनी । मे, ५० ॥ हृदयोत्थितबुद्धियुतनादरूपवर्णः । यथा, अलङ्कारकौस्तुभः ॥
"पश्चात् पश्यन्त्यथ हृदयगो बुद्धियुङ्मध्यमाख्यः ।"
स्वीयाद्यन्तर्गतनायिकाभेदः । तस्या लक्षणम् । हिताहितकारिण्यपि प्रियतमे हिताहितकारिणी या सा । अस्यास्तु व्यवहारानुसारिणी चेष्टा । इति रसमञ्जरी ॥ (जम्बुभेदः । तत्पर्य्यायो यथा,—
"सूक्ष्मकृष्णफलाजम्बुर्दीर्घपत्रा च मध्यमा ॥"
इति वैद्यकरत्नमालायाम् ॥)

मध्यमिका, स्त्री, (मध्यमैव । कन् टापि अत इत्वञ्च ।) दृष्टरजस्का नारी । इति रत्नावली ॥

मध्यमीयं, त्रि, (मध्यमे भवं मध्यमस्येदं वेति । "गहादिभ्यश्च ।" ४ । २ । १३८ । इति छः ।) मध्यमम् । इति हेमचन्द्रः । ६ । ९६ ॥

मध्यमेश्वरः, पुं, (मध्यमस्य स्थानस्य ईश्वरः ।) काशीस्थशिवलिङ्गविशेषः । यथा,—
"धन्यास्तु खलु ते विप्रा मन्दाकिन्यां कृतोदकाः ।
अर्च्चयन्ति महादेवं मध्यमेश्वरमीश्वरम् ॥
स्नानं दानं तपः श्राद्धं पिण्डनिर्व्वापणं त्विह ।
एकैकशः कृतं विप्राः पुनन्त्यासप्तमं कुलम् ॥
सन्निहित्वा अपस्पृश्य राहुग्रस्ते निशाकरे ।
यत् फलं लभते मर्त्यस्तस्माद्दशगुणं त्विह ॥
एवमुक्त्वा महायोगी मध्यमे शान्तिके प्रभुः ।
उवास सुचिरं कालं पूजयन् वै महेश्वरम् ॥"
इति कौर्म्मे ३१ अध्यायः ॥

मध्ययवः, पुं, (मध्यो मध्यमो यवः ।) षट्श्वेतसर्षपपरिमाणम् । इति केचित् ॥

मध्यरात्रः, पुं, (मध्यं रात्रेः "पूर्व्वापराधरेति ।" २ । २ । १ । इति समासः । "अहस्सर्वैकेति ।" इति ५ । ४ । ८७ । समासान्तोऽच् पुंस्त्वञ्च ।) निशीथः । अर्द्धरात्रः । इति हलायुधः ॥ (यथा मनौ । ४ । १०९ ।
"उदके मध्यरात्रे च विण्मूत्रस्य विसर्ज्जने ।
उच्छिष्टः श्राद्धभुक् चैव मनसापि न चिन्तयेत् ॥")

मध्यलोकः, पुं, (मध्यश्चासौ लोकश्चेति ।) पृथिवी । मर्त्यलोक इति यावत् । वक्ष्यमाणशब्दार्थदर्शनात् ॥

मध्यलोकेशः, पुं, (मध्यलोकानां मर्त्त्यानां ईशः ।) राजा । इति हेमचन्द्रः । ३ । ३५३ ॥

मध्यस्थः, त्रि, (मध्ये वादिप्रतिवादिनोरन्तरे तिष्ठतीति । स्था + कः ।) मध्यस्थायी । तत्पर्य्यायः । निसृष्टः २ । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ (यथा कथासरित्सागरे । १० । १९१ ।
"निषिद्धवत्या मध्यस्थान्दस्यूनानन्दपूर्णया ।
स श्रीदत्तस्तया साकं तन्मन्दिरमथाविशत् ॥"
यथा च भागवते । ६ । १६ । ५ ।
"बन्धुज्ञात्यरिमध्यस्थमित्रोदासीनविद्विषः ।
सर्व्व एव हि सर्व्वेषां भवन्ति क्रमशो मिथः ॥")
उभयपक्षहीनः । यथा,—
"श्रुत्वा युद्धोद्यमं रामः कुरूणां सह पाण्डवैः ।
तीर्थाभिषेकव्याजेन मध्यस्थः प्रययौ किल ॥"
इति श्रीभागवते १० स्कन्धे ७८ अध्यायः ॥
स्वार्थाविरोधेन परार्थघटकः । यथाह प्राञ्चः ।
"ते ते सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थस्य बाधेन ये
मध्यस्थाः परकीयकार्य्यकुशलाः स्वार्थाविरोधेन ये ।
तेऽमी मानुषराक्षसाः परहितं यैः स्वार्थतो हन्यते
ये तु घ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे ॥"

मध्यस्थलं, क्ली, (मध्यं स्थलम् । शरीरमध्यवर्त्तित्वात्तथात्वम् ।) कटिदेशः । यथा,—
"कुचौ मरिचसन्निभौ मुरजमध्यमध्यस्थली ।
अहो तिमिरमञ्जरी सहचरी नरीनृत्यते ॥"
इत्युद्भटः ॥

मध्या, स्त्री, (मध्य + टाप् ।) मध्यमाङ्गुलिः । इति हेमचन्द्रः ॥ नायिकाविशेषः । अस्या लक्षणम् । समानलज्जामदना । एषैव चातिप्रश्रयादतिविश्रब्धनवोढा ॥ अस्याश्चेष्टा । सागसि प्रेयसि धैर्य्ये वक्रोक्तिरधैर्य्ये परुषवाक् । यथा,—
"स्वापे प्रियाननविलोकनहानिरेव
स्वापच्युतौ प्रियकरग्रहणप्रसङ्गः ।
इत्थं सरोरुहमुखी परिचिन्तयन्ती
स्वापं विधातुमपि हातुमपि प्रपेदे ॥"
मध्याप्रगल्भे मानावस्थायां प्रत्येकं त्रिविधे । धीरा अधीरा धीराधीरा चेति । इति रसमञ्जरी ॥

मध्याह्नः, पुं, (मध्यं अहः समासान्तः टच् । "अह्नोऽह्न एतेभ्यः ।" ५ । ४ । ८८ । इत्यह्नादेशः पुंस्त्वञ्च ।) अह्नोऽष्टममुहूर्त्तात्मकमध्यभागः । स च कुतपकालस्य संज्ञाविशेषः । यथा,—
"अह्नो मुहूर्त्ता विख्याता दश पञ्च च सर्व्वदा ।
तत्राष्टमो मुहूर्त्तो यः सः कालः कुतपः स्मृतः ।
मध्याह्ने सर्व्वदा यस्मान्मन्दीभवति भास्करः ।
तस्मादनन्तफलदस्तत्रारम्भो विशिष्यते ॥
मध्याह्नः खड्गपात्रञ्च तथा नेपालकम्बलम् ।
रौप्यं दर्भास्तिला गावो दौहित्रं चाष्टमः स्मृतः ॥
पापं कुत्सितमित्याहुस्तस्य सन्तापकारिणः ।
अष्टावेते यतस्तस्मात् कुतपा इति संस्मृताः ॥"
इति मत्स्यपुराणे श्राद्धकल्पे २२ अध्यायः ॥
त्रिधाविभक्तदिनमध्यभागः । स च दशदण्डात् परं दशदण्डरूपः । इति श्रुत्युक्तः अमरोक्तश्च ॥ पञ्चधाविभक्तदिनतृतीयभागः । स तु द्वादश-